

Ondřej Kolář

Otázka spásy Židů v Origenově komentáři k Římanům 10-11

písemná práce z řecké a latinské patristiky v rámci postgraduálního doktorského studia, obor systematická teologie

Úvod

Teologické vymezení vztahu mezi křesťany a Židy, mezi církví a synagou či obecněji mezi zákonem a evangeliem patří k centrálním tématům Pavlova listu Římanům. Pro pochopení Pavlova postoje k problematice Židů a jejich úloze v dějinách spásy jsou klíčové zejména kapitoly 9-11, které byly v průběhu židovsko-křesťanského dialogu mnohokrát diskutovány a interpretovány. Většinou se poukazuje na překvapující skutečnost, že tento text nebyl při hledání adekvátního vztahu církve k židovskému lidu brán příliš na vědomí a původní intence jeho autora upadla zcela v zapomnění.¹ Uvážíme-li, kolika odsudků a obvinění (přerůstajících nezřídka v pogromy) se Židům ze strany křesťanů dostalo, můžeme se skutečně oprávněně ptát, jak je možné, že Pavlovo diferencované a teologicky hluboké stanovisko ke skutečnosti, že většina Židů nepřijala Ježíše Krista jako svého Spasitele, bylo záhy nahrazeno jednoduchým a nenávisťným antijudaismem.

O to více udivuje, že v Origenově komentáři k listu Římanům (vůbec prvním dochovaném soustavném výkladu této epištoly, jež je nám žel k dispozici pouze v pozdějším Rufinově překladu do latiny²) není po primitivních protižidovských invektivách a teologických zkratech, typických pro pozdější dobu, ani stopy. Origenův komentář přesvědčivě vyvrací často se objevující tezi, že Pavlovy myšlenky byly již v generacích bezprostředně po něm následujících do velké míry nepochopeny. Přes všechny nepochybné zvláštnosti Origenovy exegeze, které bude dnešní kritický vykladač (i čtenář) sotva akceptovat, je potřeba ocenit pronikavý vhled do Pavlem pojednávané problematiky i úsilí věrně reprodukovat Pavlovy myšlenkové pochody se stálým zřetelem k různým souvislostem uvnitř listu i v rámci Nového zákona, jakož i k dobovému kontextu, v němž byl tento dopis psán.

Origenes interpretuje Pavla jako zprostředkovatele mezi Židy a pohanokřesťany, jako teologa jednoty a dorozumění, který zdůrazňuje kontinuitu dějin spásy směřujících od staré smlouvy k nové.³ Podle Origena mohou Pavlovy argumenty vyznívat někdy protichůdně; při jejich výkladu dbá Origenes vždy na to, ke které skupině se Pavel právě obrací, stejně jako při analýze některých klíčových pojmů (například obřízka), jež jsou často užívány v různých významových

¹ K diskusi o Ř 9-11 srv. např. RICHER, Etienne. Svatý Pavel a tajemství Izraele. In: *Svatý Pavel, synagoga a církev. Teologické úvahy nad židovsko-křesťanskými vztahy*. Brno 1995, s. 31-39

² Origenes svůj komentář k listu Římanům sepsal v letech 243-244; patří tedy k jeho pozdním dílům. Rufinus z Aquileje (cca 345-410) při překládání text silně krátil a někdy pouze shrnul nejdůležitější myšlenky z daného oddílu, avšak jeho podání odborníci přesto pokládají za věrné Origenovým myšlenkám. Řecký originál se zachoval pouze ve fragmentech. I, s. 11-15 (úvod)

³ II, s. 10 (úvod); I, s. 27 (úvod)

odstínech podle toho, v jakém kontextu se nacházejí.

Nemohu tu vyčerpávajícím způsobem pojednat Origenův vztah k Izraeli spolu se všemi otázkami s tím souvisejícími; na některé z nich alespoň stručně poukážu v exkurzech. Při svém zkoumání se omezím pouze na Origenův výklad 10. a 11. kapitoly listu Římanům, jenž je obsažen v 8. knize Origenových komentářů, která je pro naši problematiku rozhodující.

Vlastní spravedlnost i horlivost pro Boha: 8. kniha, 1.-5. oddíl (Ř 10,1-15)

Pavlovým cílem, který sleduje v této pasáži, není podle Origena poukázat na selhání a hříchy Izraele a jeho nevěrnost Hospodinu, která dospěla ke svému vrcholu v odmítnutí spásy v Ježíši Kristu, nýbrž naopak potěšit lid, z něž Pavel pochází, a vyzvat jej k víře v jediného Spasitele Židů i pohanů. Nelze přece opomenout, že Židé již mají "horlivost pro Boha" - podle Origena dokonce "nepopsatelnou" (*ineffabilis*) - , jakkoli těm, kteří odmítli Ježíše Krista, chybí "pravé poznání"⁴, neboť sledují vlastní, nikoli Boží spravedlnost, jejímž zjevením je Ježíš Kristus. Origenes ovšem ví i o Židech žijících ještě před Kristovým příchodem, kteří měli pravé poznání a tím i pravou horlivost pro Boha; patřil k nim například Pinchas, syn Eleazarův (srv. Nu 25,7n), stejně jako Eliáš (1Kr 19,10) či Matatiáš (1Mak 2,24).⁵ Avšak i samotnou horlivost pro Boha bez pravého poznání je podle Origena potřeba "ocenit": je totiž nadějným předpokladem pro (pozdější) přijetí evangelia.⁶ Origenes lapidárně konstatuje: "Je totiž lepší mít horlivost pro Boha, byť nikoli na základě poznání, než ji vůbec nemít"⁷.

Ostatně Origenes připouští, že i mezi křesťany nalezneme ty, kteří sice milují Boha, ale nemají pravé poznání - jedná se o ty věřící, jejichž láska k Bohu není doprovázena láskou k bližnímu projevující se konkrétními činy, a jejichž víra je tedy mrtvá (srv. Jak 2,20), protože svým životem nedostatečně dosvědčují toho, komu uvěřili. Pavlova slova tak pro Origena překvapivě nejsou podnětem ke kritice Židů, nýbrž k napomenutí směřujícímu do vlastních (křesťanských) řad.⁸

Nevěrnost i věrný „zbytek“: 8. kniha, 6.-7. oddíl (Ř 10,16 - 11,6)

Origenes si je vědom toho, že většina Izraele v Krista neuvěřila. Říká-li apoštol Pavel v 10,16, že "ne všichni přijali evangelium", je Origenes nucen k tomu dodat, že je přijalo mnohem více pohanů než Židů, jak to předpovídali už proroci, jejichž slova Pavel cituje.⁹ Také Ježíšovo

⁴ ...*aemulationem quidem Dei habeant, sed non secundum scientiam*. IV, s. 190, ř. 20n

⁵ IV, s. 192n

⁶ Origenes tu odkazuje na Ježíšova slova z Mt 13,12 (IV, s. 196n)

⁷ tamtéž

⁸ srv. IV, s. 194n

⁹ IV, s. 226n

podobnosti o hostině (Lk 14,16-24), které Origenes v této souvislosti zmiňuje, zřetelně vykresluje tuto novou paradoxní spásně-dějinnou situaci. Pohané, kteří Krista nehledali a ani hledat nemohli, jej nakonec našli, protože jím samotným - dobrým pastýřem, který hledá svou ztracenou ovci - byli hledáni a nakonec i nalezeni. Židé naproti tomu Krista doposud hledají, dotazují se Písem svatých - a přece ho nenacházejí, protože nemohou snést pohoršení kříže.¹⁰

Podle Origena však pro Židy cesta k víře a tím i ke spáse dále zůstává otevřena. Podobnost o hostině nepopisuje definitivní či dokonce Bohem chtěný a předurčený stav. Bůh sice s neposlušností části svého vyvoleného lidu předem počítal a začlenil ji do svého spásného plánu; to ovšem zdaleka neznamená, že by nebyla vposledu výsledkem svobodného rozhodnutí každého jednotlivého člena tohoto lidu. Božím záměrem rozhodně nebylo zahrnout Izrael jako celek a na jeho místo dosadit nový lid, tvořený pohany, kteří se obrátili ke Kristu. Taková koncepce dějin spásy by byla zásadním neporozuměním Pavlových slov i slov proroků. Origenes se na několika místech výrazně vymezuje proti myšlence substituce, mechanického "nahrazení" nevěrného Izraele pohanokřesťanským lidem.¹¹

Pavlův poukaz na věrný "zbytek" Hospodinova lidu, který se za časů proroka Eliáše odmítl poklonit Baalovi, utvrzuje Origena v přesvědčení, že Izrael po Kristově příchodu nevypadl z Božích rukou. Pavel sám je přece živoucím důkazem toho, že i Žid, který (zatím) v Krista nevěří, může nakonec dospět k rozhodnutí přijmout evangelium a být ospravedlněn na základě víry. Prorok Eliáš je pro Origena předobrazem Jana Křtitele, který byl rovněž plný zoufalství nad nevěrností izraelského lidu a ohlašoval mu Boží soud - a přece ani po ukřižování Ježíše Krista Bůh svůj lid nezavrhl, neboť v něm našel ty, kteří jej poslušně následovali. Na hrozby Jana Křtitele, varujícími před přicházejícím hněvem a očistným ohněm, dává podle Origena náš Pán následující odpověď: "Moje ovce slyší můj hlas, já je znám, jdou za mnou" (J 10,27).¹²

Mezi tyto "ovce" počítá Origenes výslovně nejen pohany spojené vírou s Kristem, ale i "obřezané", tedy potomky Abrahamovy "podle těla", kteří ovšem nehledali spasení ve vnějších skutcích zákona, ale v Ježíši Kristu. Tito Židé jsou oním zbytkem lidu spaseného "podle vyvolení z milosti" (*secundum electionem gratiae*). Tomuto slovnímu spojení věnuje Origenes zvláštní pozornost. Domnívá se, že tu apoštol Pavel nechce pouze upozornit na skutečnost, že existují Židé, kteří uvěřili v Krista a jsou tedy spaseni pouhou milostí, nýbrž že chce zvláště vyzdvihnout, že tyto Židé tvoří jakousi elitu, výkvět Izraele (*nobilitatem Israeliticae animae*) - to prý naznačuje výraz "*electio*", kterým Origenes podtrhuje, že u těchto vyvolených lidí dar Boží milosti dozrál v dokonalosti duše, projevující se ctnostmi a čistotou srdce.¹³

¹⁰ IV, s. 238n. Dochází tak k *translatio religionis* – "přenesení náboženství" od židovství ke křesťanství, od staré smlouvy k nové, při němž ovšem není první zrušeno ve prospěch druhého. Kristus spíše staví starou smlouvu do nového světla, objasňuje pravý smysl zákona, skrytý v jeho "liteře". Nová smlouva je bez staré nemyslitelná, předpokládá ji, navazuje na ni. *Translatio religionis* je podle Origena vlastním tématem celého listu Římanům. Srv. I, 26-34 (úvod)

¹¹ IV, s. 232-241

¹² IV, s. 242-245

¹³ IV, s. 246-249. Pokud by Pavel pouze všeobecně hovořil o těch, kteří uvěřili v Krista, patrně by podle Origena pouze řekl, že byli spaseni "skrze milost".

Pobloučení i "lék od Boha": 8. kniha, 8. oddíl (Ř 11,7-10)

Navzdory těmto "ušlechtilým" - zbytku Izraele, který svým příklonem ke Kristu dosvědčuje naplnění Hospodinových zaslíbení daných Izraeli, tu však zůstávají mnozí, kteří Krista ve svém pobloučení a zatvrzelosti dále odmítají. Pavel dokonce neváhá říci, že jim sám Bůh dal oči, aby neviděli, a uši, aby neslyšeli - tedy, jak upozorňuje Origenes, nikoli oči a uši jakožto tělesné orgány, nýbrž jako "orgány" srdce, jimiž se zaslepení Židé odvrátili od toho, co skrze Krista viděli a slyšeli. Jak tomu máme rozumět? Jak můžeme něco takového říci o dobrém Bohu? Znamená to tedy přeci jen, že zatvrzelost části Izraele má svůj původ v Božím rozhodnutí, proti němuž se nikdo nemůže postavit?

Origenes nabízí zajímavé vysvětlení: Pavlův text není možné chápat tak, že by Bůh učinil část Izraele slepým a hluchým pro Krista a zvěst o něm. Je naopak potřeba vycházet z toho, že Židé nesou vinu na svém nepřijetí evangelia *sami*. Boží jednání - ať už je chápeme jakkoli - bylo v tomto případě už jen odpovědí na jejich čin. Pokud ovšem část Židů sama upadla do zaslepení, takže neviděla v Kristu svého Spasitele, proč by je pak musel oslepit navíc ještě Hospodin?¹⁴ Nabízí se jediná odpověď: Jejich selhání ve skutečnosti nespočívá v tom, že by "neviděli" a "neslyšeli", nýbrž v tom, že svůj duchovní zrak vědomě upřeli jiným směrem - stranou od Krista a tedy i od Boha. Jejich "oči a uši srdce" je svedly na nesprávnou cestu - podobně jako jsou mnozí svedeni tělesným zrakem a sluchem k neřestem, zlým vášním či falešnému učení. Oslepuje-li Bůh takové oči, které se od něj odvrátily, činí tak vlastně pro dobro toho, komu tyto oči patří - hodlá totiž zabránit tomu, aby tohoto člověka dál strhávaly k hříchu! Právě tak ranil Hospodin duchovní slepotou a hluchotou nevěrné Izraelce, aby je přivedl zpět k sobě. Již v okamžiku jejich provinění jim prokázal svou věrnost a otevřel jim cestu ke spáse.¹⁵ Tato cesta ovšem není snadná, neboť každá záchrana je možná jedině tehdy, pokud se hříšník sám obrátí, vyzná své provinění a začne se kát. Aby byl Izrael k tomuto vyznání a pokání doveden, musel Bůh jako dobrý lékař pro uzdravení svého lidu zvolit tuto bolestivou léčbu - duchovní oslepnutí -, která jediná však může způsobit skutečné uzdravení.¹⁶ V čem konkrétně tato slepota a hluchota spočívá, však Origenes nevysvětluje.

Proč vlastně došlo ke zbloučení části Izraele? Touto otázkou se Origenes blíže zabývá při objasňování smyslu Pavlovy citace 69. žalmu. Stůl, který se stal pro některé Židy „léčkou a pastí“, ztotožňuje Origenes s Písmem svatým. „Kamenem úrazu“ se pro tyto Židy stalo Písmo proto, že mu - ačkoli právě jim bylo svěřeno - nedokázali správně porozumět; jinak by totiž v Ježíši Kristu jistě rozpoznali Spasitele, jehož příchod je v Písmu předpovězen. Židé byli pohoršeni Kristovou existencí „v těle“, projevující se slabostí, utrpením a potupnou smrtí na kříži, a neuvědomili si, že právě takto se zjevila Boží moc. Pravý smysl starozákonních proroctví,

¹⁴ IV, s. 252-255

¹⁵ IV, s. 256n

¹⁶ "To nechť je řečeno o tom, co se vztahuje ke slepotě očí, která byla - jak se zdá - dána špatně vidoucímu a nevěřícímu Izraeli jako jakýsi lék od Boha." "*Haec, quantum ad oculorum caecitatem pertinet, quae male videnti incredulo Israel tamquam pro remedio quodam dari a Deo videtur, dicta sint.*" IV, s. 258, ř. 12-14

který se otevřel až s příchodem Ježíše Krista, jim zůstal skryt. Origenes však opět neopomine podotknout, že nebezpečí nepochopení Božímu slovu a jeho nevhodného přijetí hrozí i křesťanům, pokud nedokážou usednout za “stůl Boží moudrosti” v čistotě a pokání.¹⁷

Selhání i věrnost zákonu: 8. kniha, 9.-10. oddíl (Ř 11,11 - 15)

Zůstal-li Izrael i po příchodu Ježíše Krista vyvoleným - jakkoli prozatím rozděleným - lidem, s nímž má Hospodin dále své plány, není možné se nad něj z pozice pohanokřesťanů povyšovat a hanět jej. Origenes zjevně předpokládá, že úloha Židů v dějinách spásy se nevyčerpala prostě tím, že přijali Boží zákon a posléze nedokázali přijmout jeho dovršení (Krista), a tak – slovy apoštola Pavla - jejich selhání přineslo pohanům spásu. Nejen Židé, kteří se obrátili k víře v Krista a jichž si Origenes obzvlášť cení, ale ani ti ostatní – “nevěřící” - nepřestali být předmětem Boží péče a spasitelské vůle.¹⁸

Bylo by ovšem zjednodušené a nepřesné tvrdit, že Origenes pokládá Židy-nekřesťany za nevěřící. Origenes sice na mnoha místech říká, že tato část Izraele “setrvává v nevěře” (*in incredulitate persistit*, IV, s. 274, ř. 13), “nevěří” (*non credant*, IV, s. 270, ř. 18), “upadá do nevěry” (*decidat in incredulitatem*, IV, s. 292, ř. 11) apod., avšak vždy je z kontextu patrné, že se jedná právě jen o víru v Krista; víru na základě zjevení daného praotcům a prorokům Origenes Židům nikdy neupírá a uznává i její funkci a platnost. Víra Izraele měla své nezastupitelné místo v Božím plánu spásy, neboť zjevení dané Izraeli, nakolik bylo touto vírou skutečně přijato, bylo bezpochyby zjevením *přinášejícím spásu*. Zároveň ovšem Origenes trvá na tom, že tato víra představuje pouze předstupeň k plné, dovršené víře v Krista. Jednotlivým stupňům zjevení, které dospělo ke svému vrcholu v Ježíši Kristu, odpovídají i stupně víry. Právě v postupnosti a neustálém prohlubování zjevení se podle Origena projevuje Boží pedagogika a prozřetelnost, způsob, jakým Bůh vede lidstvo ke spásě. Zjevení se vždy “přizpůsobuje” aktuální zralosti lidstva, schopnosti toto zjevení přijmout.¹⁹

Apoštol Pavel si byl podle Origena dobře vědom toho, že ani Židé, kteří odmítli Krista, nejsou jednou provždy vyloučeni ze společenství Božího lidu, protože odmítl hovořit o jejich “pádu” a připustil pouze jejich “selhání”. Tato Pavlova distinkce Origena přivádí k zevrubnému zkoumání rozdílu mezi “klopýtnutím”, selháním, pochybením (*offendere ac delinquere*) na jedné straně a pádem (*cadere*) na straně druhé. Je zřejmé, v čem se tato hříšná jednání odlišují: zatímco první z obou je možné napravit, pád je už nevratný a bez naděje na záchranu. Origenes však upozorňuje, že i slovo „padat“ lze chápat dvojím způsobem. V Písmu nalezneme několik míst, kde je řeč o pádu či o provinění a odvrácení od Hospodina, po němž ovšem následuje opětovné povstání provinilce spojené s jeho pokáním, např. v Jr 8,4 nebo Př 24,16. Toto upadnutí, jež je možné napravit a po němž se lze vrátit zpět na správnou cestu, se de facto významově kryje se selháním

¹⁷ IV, s. 259-265

¹⁸ IV, s. 266n

¹⁹ Srv. II, s. 12n (úvod); KOCH, Hal. *Pronoia und Paideusis. Studien über Origenes und sein Verhältnis zum Platonismus*. Berlin-Leipzig 1932, s. 58n

(*offensio, delictum*). Vedle toho však existuje pád, který je definitivní, např. pád satana v Lk 10,18 nebo babylonského krále v Iz 14,12. Origenes nepochybuje o tom, že apoštol Pavel možnost tohoto fatálního pádu v případě Izraele striktně odmítá. Izrael se svým selháním podle Origena nedostal do stavu totálního zatracení (to ostatně zřetelně vyplývá i z následujících Pavlových úvah). Židé zůstávají i nadále lidem, který má k Bohu zvláštní vztah; jsou stále Hospodinovým podílem a dědictvím, i když se na této výsadě nyní skrze Krista smějí podílet i ostatní národy.²⁰

Zde je potřeba alespoň stručně připomenout Origenovu pozoruhodnou teorii “andělů národů”, která hraje důležitou roli v jeho koncepci dějin spásy. Origenes vyjadřuje zvláštní vztah mezi Hospodinem a vyvoleným lidem s odvoláním na Dt 32,8n myšlenkou, že Izrael je Hospodinovým dědičným podílem, zatímco ostatní národy jsou pod vládou zlých či dobrých andělů. Když Bůh při stavbě babylonské věže rozptýlil po zemi všechny národy a ustanovil nad nimi různé “dozorce” (anděly), Izrael si ponechal ve svém bezprostředním vlastnictví a péči. Tuto myšlenku Origenes patrně přejal z pozdního židovství a pomocí ní interpretoval i selhání Izraele jakožto začátek další etapy dějin spásy. Andělé ustanovení nad jednotlivými národy ze závisti a žárlivosti svedli Izrael k hříchu (IV, s. 302n). Proto se kvůli hříchu Izraele se Hospodin rozhodl vydat svůj lid cizím národům a jejich vládcům (tak došlo vyhnanství a diaspora), aby si Izrael uvědomil svůj hřích a s pokáním se vrátil zpět ke svému Bohu. Zároveň Hospodin umožnil – tváří v tvář nevďěčnému a nevěrnému Izraeli - i ostatním národům, aby se odevzdali skrze víru do jeho vlastnictví a získali tak všechna privilegia, jež do té doby přináležela pouze Izraeli. Místo Izraele tak obsadily (do té doby pohanské) národy - potud se Origenes přiklání k představě substituce. Avšak Božím konečným úmyslem není zavržení Izraele, nýbrž jeho spása; dočasné vyloučení Izraele z Hospodinova dědictví je podle Origena jen přechodnou fází v Božím plánu spásy, která má pedagogický účel: přivést Izrael k žárlivosti na ostatní národy a tím k víře v Krista. Konečné vykoupení světa podle Origena spadá vjedno se znovunastolením Boží vlády nad všemi národy, které se tak stanou Božím lidem, Izraelem.²¹

Důležitým - možná nejdůležitějším - dokladem trvajícím a nezrušitelné smlouvy mezi Izraelem a Bohem je pro Origena zákon. Již při zkoumání Origenova výkladu Ř 10 jsme mohli pozorovat, jak Origenes oceňoval (vyzdvihl) pozoruhodnou horlivost pro Boha, jíž se vyvolený lid - ať už přijal či nepřijal Krista - vždy projevoval i nadále projevuje. Nyní se k tomuto charakteristickému znaku Izraele opět vrací a ukazuje, že jedním z projevů židovské horlivosti pro Boha je úcta k Božím zákonu a snaha jej dodržovat. Origenes samozřejmě ví o tom, že zákon darovaný od Boha se Židům vposledku stal překážkou bránící jim přijmout zdarma danou milost v Kristu, protože je svedl k falešnému spolehnutí se na vlastní spravedlnost, avšak to nemění nic na skutečnosti, že tento zákon dál zůstává Božím zákonem a Židé mu právem věnují patřičnou pozornost. Židé nevěřící v Krista se sice mylně domnívají, že pouhým dodržováním zákona „podle těla“ (tedy zachováváním takových předpisů, jako je obřízka, obětní obřady, šabat apod.) mohou dosáhnout spravedlnosti, čímž prozrazují své nesprávné porozumění tomuto zákonu. Zákon sám ovšem podle Origena ani po Kristově příchodu nepozbyl své platnosti, stále podle něj máme (byť nikoli vnějšně, „podle těla“) utvářet náš život - vždyť i křesťan se má snažit, aby

²⁰ IV, s. 266-273

²¹ Podrobněji k tomu DANIELÉLOU, Jean. *Origen*. New York 1955, s. 224-245; KOCH, Hal. *Pronoia und Paideusis. Studien über Origenes und sein Verhältnis zum Platonismus*. Berlin-Leipzig 1932, s. 57n; srv. IV, s. 272n

milost jemu darovaná v něm nezůstala bez účinku, a svou vděčnost Bohu má projevovat právě skutky.

K Origenově chápání Starého zákona jen stručně: “Starý zákon je zvláštním zjevením Božím pro Židy, ale ve všem podstatném je tu již přítomno to, co má později přinést Ježíš. Avšak lidský rod ještě nebyl k takové výchově připraven, a proto bylo předběžně vše zjeveno v dvojznačné formě, částečně v doslovné, sloužící k ‚tělesné‘ výchově, částečně v hlubším smyslu, který umožnil těm dokonalým ve staré smlouvě poznat vše, co později bylo Kristem vyneseno na světlo.”²² Patriarchové tak již vlastně skrze zákon poznávali Krista (a tedy jej i chválili), neboť Kristus byl vtělením téhož Logu, který se zjevoval již dříve (srv. např. IV, s. 212, ř. 21-24). Origenes vykládá zákon duchovně (tedy alegoricky) a vybízí k “duchovní poslušnosti” (*observantia spiritualis*) tohoto zákona, avšak jeho doslovný, “tělesný” výklad spojený s “tělesnou poslušností” (*observantia carnalis*) tím není znehodnocen. Židé se pouze mýlí v tom, že na této “tělesné poslušnosti” ulpívají, považují ji za výhradní cestu ke spáse a nedokáží dospět k pravému, duchovnímu významu zákona, který jim ovšem může odhalit jen vzkříšený Kristus. Pohanokřesťané ovšem na druhé straně často nepřijímají zvláštní postavení Židů, dané tím, že přijali Boží zákon a jsou vázáni jeho “tělesnou” observancí. Pohanokřesťanskou “svobodu od zákona” nelze Židům vnucovat, stejně jako nelze vnucovat židovskou obřizku, šabat, kultické předpisy apod. pohanokřesťanům. Cesta ke spáse Židů a pohanů se liší, jakkoli cíl obou cest je shodný – Ježíš Kristus.²³

Pokud se tedy “nevěřící” Židé zákonem stále usilovně zabývají a snaží se ho dodržovat, není již proto možné je jednoduše odsoudit. Podobají se spravedlivému, který se sice nějakým způsobem provinil, ale přece dále usiluje o spravedlnost a zbožnost a snaží se dodržovat zákon. Jestliže Bůh takovému spravedlivému dává možnost pokání a nápravy, dává ji i nevěrným Izraelcům: „Ačkoli zapřeli svého Spasitele a ty, kteří jim byli vysláni, kamenovali a pronásledovali, přece ještě mají něco, co jim zůstává. Je u nich přemýšlení nad zákonem, i když nevěří ani nerozumějí. Je u nich také horlivost pro Boha, byť nikoli na základě vědění. A proto říká apoštol, že 'neselhali tak, že by padli!'...“²⁴

Origenes je přesvědčen, že Bůh ve své prozřetelnosti zasadil selhání Izraele do svého plánu spásy, neboť veškeré „bohatství“ (*divitiae*) Boží milosti, které až doposud náleželo pouze jednomu lidu, je nyní otevřeno a nabídnuto celému světu, všem pohanským národům. Cílem dějin spásy ovšem není pouze spasení pohanů, kteří se skrze Krista mohou připojovat ke společenství Božího lidu, nýbrž i Židů, kteří se Krista zatím zdráhají přijmout. Pro dovršení Božího spásného díla je přímo nutné, aby v Krista uvěřila „plnost“ (*plenitudo*) Izraele; ve společenství spasených národů rozhodně nesmí Židé chybět.²⁵

Izraelský lid podle Origena hraje klíčovou roli ve všech fázích dějin spásy: na jejich počátku, kdy se stal Izrael Hospodinovým vyvoleným lidem a byl mu zjeven zákon, uprostřed, kdy velká

²² KOCH, Hal. *Pronoia und Paideusis. Studien über Origenes und sein Verhältnis zum Platonismus*. Berlin-Leipzig 1932, s. 58n

²³ Srv. k tomu II, s. 17-19 (úvod); V, s. 9-11 (úvod).

²⁴ “*Ita et Israelitae, quamvis redemptorem suum negaverint et eos, qui ab ipso missi sunt, lapidaverint et persecuti sint, tamen habent adhuc aliquid residui. Est apud illos meditatio legis, licet non credant nec intelligant. Est apud illos et aemulatio Dei, licet non secundum scientiam. Et propterea dicit apostolus, quia non 'sic offenderunt, ut caderent'...*” IV, 270n

²⁵ IV, s. 274n

část Izraele, setrvávajíc na doslovném výkladu zákona, odmítla zjevení Boží spravedlnosti v Ježíši Kristu, i na jejich konci, kdy celý Izrael uvěří v Krista a bude znovu přijat do plného společenství s Bohem. Obrácení Izraele jakožto dovršení smíření Boha se světem bude tedy událostí eschatologickou, spojenou se vzkříšením z mrtvých a proměnou a obnovou celého pomíjitelného světa.²⁶

„Vyložená větev“ a tajemství konečného spasení Izraele: 8. kniha, 11.-13. oddíl (Ř 11,16-36)

K otázce nevěrnosti Izraele se Origenes ještě jednou vrací při svém výkladu Pavlova podobenství o plané a ušlechtilé olivě. Origenes nejprve odmítá nesprávné chápání tohoto oddílu, které zmírňuje skutečné provinění Izraele: příslušnost či nepříslušnost k ušlechtilé olivě (Božímu lidu) není dána Božím předurčením či dokonce nějakou nezměnitelnou přirozeností lidských duší, směřující neúprosně buď k zavržení či ke spáse, nýbrž je výsledkem svobodného rozhodnutí každého člověka - jeho víry či nevěry. Proto je možné, že někdo sice „podle těla“ náleží k izraelskému lidu jako větev ušlechtilé olivy, ale svou nevěrou od ní odpadne, stejně jako se někdo jiný naopak může k ušlechtilému stromu svou vírou připojit. Kořenem ušlechtilého olivovníku je pro Origena Kristus, který je zároveň pravým Izraelem, na nějž mohou být naroubováni všichni, kdo v něj věří, a získat tak podíl na jeho dobrodiní.²⁷

Dějiny spásy vstupují do své rozhodující etapy, která ještě může přinést různé zvraty. Všichni, kdo již skrze víru získali „občanství“ v Izraeli, mohou totiž pro svou nevěrnost a pro svůj hřích tuto výsadu znovu ztratit. Proto by se neměli vyvyšovat nad ty, kteří byli z ušlechtilé olivy vylomeni. A Origenes konsekventně dodává: „Neboť již tím, že jsi pyšný a povyšuješ se, hřešíš“²⁸! Toto varování je, zdá se, účinnou hrází proti jakémukoli antijudaismu. Ten, kdo se povyšuje nad vylomené větve nevěrného izraelského lidu (místo aby chválil Boha za jeho milosrdenství), činí tak podle Origena nikoli na základě Boží moudrosti, nýbrž na základě lidského vědění, které ignoruje Boží tajemství.²⁹

Na druhé straně Origenes zdůrazňuje, že pro Židy nevěřící v Krista je stále otevřena možnost spasení - tím spíše, že tito Židé jakožto „odpadlé větve“ již součástí ušlechtilé olivy kdysi byli. „Neboť je zjevně snadnější připojit ke kořeni větve, které jsou stromu vlastní, než vložit ty, které jsou mu cizí.“³⁰ Origenes předpokládá, že víra pohanů u Židů vzbudí žárlivost a ti konečně rozpoznají v Kristu naplnění zákona a všech zaslíbení.³¹

²⁶ IV, s. 284n

²⁷ IV, s. 292-295

²⁸ *Nam et hoc ipso, quod superbis et exaltaris, iam peccas*; IV, s. 296, ř. 9n

²⁹ IV, s. 300n

³⁰ ... *quandoquidem facilius videtur propriae arboris ramos radici suae reddere quam inserere alienos*. IV, s. 296, ř. 23-25

³¹ IV, s. 300n; IV, 266n

Origenes nikterak nepopírá platnost Pavlových slov, podle nichž se z hlediska evangelia nevěřící Židé stali „Božími nepřáteli“, protože nevěřili v Krista. Avšak Boží vyvolení a všechna zaslíbení, jímž byli Židé jednou obdařeni, nelze podle Origena již vzít zpět. Boží láska a dobrota nakonec zvítězí nad lidskou slabostí a hříchem: Poté, co vejde „plnost pohanů“, vrátí se na cestu spásy i „plnost Izraele“. Kdo ovšem do této plnosti nakonec bude patřit, zůstává tajemstvím vyhrazeným pouze Bohu a jeho Synu.³²

Závěr

Origenes ve svém komentáři k listu Římanům mnohokrát vyzdvihuje mimořádnou a nenahraditelnou úlohu židovského lidu v dějinách spásy. „V celém komentáři ... vždy znovu vystupuje do popředí jeho (tj. Origenovo) vysoké oceňování Židů. Origenes vidí ve starozákonním náboženství kořen jediného pravého náboženství, v zákonu skutečné zjevení, v kultu pravou službu před Bohem, ve vyvolení židovského lidu trvalou přednost. Pojmenování ‚Žid‘ je pro Origena čestný titul, ovšem s vysokým nárokem, jemuž Židé ve své většině nedostojí.“³³

Těmito slovy Origenes reprodukuje Pavlovo shrnující stanovisko k otázce nevěrnosti a spásy Židů, adresované pohanokřesťanům: „Stejně jako jste vy pohané kdysi nevěřili v Boha a přece vás kvůli tomu Bůh zcela neopustil, nýbrž jste jednou nakonec našli milosrdenství - podnětem pro to, aby jste zakusili milosrdenství, ovšem byla nevěra Izraele - , tak nebudou ani ti z izraelského národa, kteří nyní nevěřili a kvůli své nevěře byli opuštěni, takže se Boží milosrdenství přiklonilo k vám, navždy zanechání ve své nevěře, nýbrž poté, co bude dovršena spása plnosti národů, i oni obdrží milosrdenství.“³⁴ Stále ovšem platí: Jedinou cestou ke spáse pro pohany i pro Židy je víra v Ježíše Krista.

Literatura

ORIGENES. *Commentarii in epistulam ad Romanos. Römerbriefkommentar*. Übersetzt und eingeleitet von Theresia Heither. I-V. Freiburg im Breisgau 1990-1996. (= I, II, II, IV, V)

DANIÉLOU, Jean. *Origen*. New York 1955

³² IV, s. 304n

³³ I, s. 48 (úvod)

³⁴ *Quia sicut vos gentes quondam non credebatis Deo nec tamen idcirco penitus reliquit vos Deus, sed aliquando ad ultimum misericordiam consecuti estis – occasio tamen conferendae in vos misericordiae populi Israel incredulitas existit -, ita etiam hi, qui nunc de populo Israel non crediderunt et pro incredulitate sua derelicti sunt, ut ad vos Dei misericordia flecteretur, non usquequaque relinquentur in incredulitate sua, sed posteam plenitudinis gentium fuerit impleta dispensatio, etiam ipsi misericordiam consequuntur.* IV, s. 312, ř. 6-15

KOCH, Hal. *Pronoia und Paideusis. Studien über Origenes und sein Verhältnis zum Platonismus*. Berlin-Leipzig 1932

SCHMITHALS, Walter. *Der Römerbrief. Ein Kommentar*. Gütersloh 1988